

## اسناد و مدارک دولتی و متخصصان اطلاعات

### با تأکید بر قانون شفافیت اطلاعاتی در ایران

حمید محسنی

عضو هیئت علمی مرکز آموزش عالی امام خمینی (ره)، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کرج، ایران. [nashreketabdar@gmail.com](mailto:nashreketabdar@gmail.com)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۳

تاریخ چاپ: ۱۴۰۳/۰۷/۰۸

صص: ۶۳-۷۲

### چکیده

شاید پنهان کاری اطلاعاتی از مهم‌ترین دلایل وقوع پدیده‌های نادرست اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در نهادهای دولتی یا عمومی است. نقطه مقابل، شفافیت اطلاعاتی یا دسترسی آزاد به اطلاعات است که ساز و کاری کارآمد برای کاهش برخی از ناهنجاری‌هاست. هم پنهان کاری و هم شفافیت، به کم و کیف دسترسی به اطلاعات وابسته است. یکی از بهترین ساز و کارها برای کاهش خطا و افزایش استفاده از تجربه‌های موفق، سازماندهی دقیق و درست پیشینه‌ها و پیش‌بینی نظامی روزآمد و دسترس پذیر است. تهیه و تولید آمارهای دقیق، و تحلیل درست آن‌ها نیز اهمیت دارد. کم و کیف مشارکت در فرایند تصمیم‌گیری نیز به اطلاعات وابسته است. تصویب لایحه شفافیت اطلاعاتی و دسترسی آزاد به اطلاعات در مجلس را می‌توان نوعی واکنش نهادهای قانونی و دولتی برای کاهش انواع ناهنجاری‌ها، و نیز تأکید بر توسعه مبتنی بر شفافیت و عدالت دانست. در این مقاله، اسناد و مدارک دولتی/عمومی و برخی از ساز و کارها برای سازماندهی و دسترسی پذیرسازی آن‌ها معرفی شده است. مرکز اطلاعات یا کتابخانه واسپاری و اهداف و وظایف آن با توجه به قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات از مباحث این مقاله است. بر همین اساس، توصیه شده است که وظیفه واسپاری، سازماندهی و اطلاع‌رسانی در آیین‌نامه اجرایی قانون و اهداف و وظایف همه کتابخانه‌های کشور درج شود.

**کلیدواژه‌ها:** اسناد دولتی / عمومی، شفافیت اطلاعاتی، کتابخانه‌های واسپاری، آرشیو سازمانی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی.

## مقدمه

شاید اخبار اختلاس و سرقت از برخی نهادهای دولتی و غیردولتی را بارها خوانده‌اید. خبرهای بیشتری را احتمالاً نخوانده‌ایم یا اصلاً منتشر نشده است. از آن مهم‌تر، اطلاعاتی است که به هر دلیلی هرگز پیدا یا افشا نمی‌شوند. بی‌تردید دلایل زیادی برای وقوع چنین ناهنجاری‌هایی وجود دارد. به همان نسبت، روش‌های جلوگیری یا کاهش آن‌ها نیز کم نیست. شاید پنهان‌کاری اطلاعاتی یکی از مهم‌ترین دلایل وقوع این پدیده‌هاست. در نقطه مقابل می‌توان از شفافیت اطلاعاتی یا دسترسی آزاد به داده‌ها و اطلاعات به‌عنوان سازوکاری کارآمد برای کاهش آن نام برد. اغلب درز سرخ کوچکی از این اتفاقات در روزنامه‌ها، خبرگزاری‌ها و شبکه‌های اجتماعی سبب شده است تا توجه بازرسان و نظام‌های اطلاعاتی و قضایی برای رمزگشایی از آن‌ها جلب شود. روشن است که هر دو سوی مسئله پنهان‌کاری و شفافیت به کم‌وکیف دسترسی به اطلاعات وابسته است. خسارت اجرای نادرست طرح‌های مهم و پرهزینه دولتی، تکرار تجربه‌های ناکام گذشته و بی‌توجهی به طرح‌ها، اطلاعات و تجربه‌های زیسته موفق و ناموفق را نیز باید در نظر داشت. یکی از بهترین سازوکارها برای کاهش خطا، و افزایش استفاده از تجربه‌های موفق، سازماندهی دقیق و درست پیشینه‌ها و پیش‌بینی نظامی روزآمد، کارآمد و دسترس‌پذیر به این اطلاعات است. تهیه و تولید آمارهای دقیق، و تحلیل درست آن‌ها نیز اهمیت دارد. کم‌وکیف مشارکت در فرایند تصمیم‌گیری (از تصمیمات روزمره کاری تا برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت و بلندمدت) نیز وابسته به داده‌ها و اطلاعات است. اهمیت تولید علم و دانش و دسترسی به انواع اطلاعات در رشد و توسعه فردی و اجتماعی چنان افزایش یافته است که صاحب‌نظران و دانشمندان معتقدند «اطلاعات، قدرت است» یا «آگاهی، توانایی است». پرتکرار بودن دو بیت زیر نیز نشانه ارزش ویژه اطلاعات و دانش در فرهنگ ایرانی است: (۱) توانا بود / هر که دانا بود؛ (۲) درخت تو گر بار دانش بگیرد، به زیر آوری چرخ نیلوفری را. در سندهای توسعه ۵ ساله و

نیز سند چشم‌انداز ۲۰ ساله ایران نیز بر «رشد و توسعه دانایی محور» تأکید شده است.

از جمله ناهنجاری‌های دیگر مرتبط با عدم تولید، سازماندهی، پردازش و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات می‌توان به این موارد اشاره کرد:

- کندشدن رشد و توسعه علمی کشور؛
- محدود کردن مدیریت علمی و بر مبنای اطلاعات؛
- رواج آزمایش و خطا در مدیریت نهادها و افزایش هزینه‌های اجرایی؛
- کاهش مشارکت نخبگان، دانشمندان و متخصصان در نظام تصمیم‌گیری و مدیریت علمی کشور؛
- افزایش فرار مغزها از نهادهای دولتی و کشور؛
- اختلال در ارزیابی مدیریت سازمان‌ها و نهادهای ملی؛
- ایجاد رانت اطلاعاتی و دسترسی افراد خاص به اطلاعات ویژه؛
- افزایش سوء استفاده سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی؛
- رشد باندا بازی و گروه‌های زیرزمینی؛
- افزایش دوباره کاری در زمینه‌های مختلف؛
- کاهش رقابت سالم؛
- محدود کردن استفاده از تجربه‌ها و دانش فردی و سازمانی؛
- کاهش ارتباط بین افراد و نهادهای مختلف اجتماعی؛
- کاهش انگیزه برای مشارکت در فعالیت‌های سازمانی؛
- کاهش رقابت‌پذیری ملی در برابر رقبای جهانی؛
- افزایش شکاف بین نهادهای دولتی و مردم، و آسیب‌پذیری کشور در بحران‌های مختلف؛
- کاهش نظارت‌پذیری دستگاه‌های عمومی.

تصویب لایحه شفافیت اطلاعاتی و دسترسی آزاد به اطلاعات دولتی / عمومی در مجلس شورای اسلامی را می‌توان نوعی واکنش نهادهای قانونی و دولتی برای کاهش انواع ناهنجاری‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، و نیز تأکید بر توسعه مبتنی بر شفافیت و عدالت تلقی کرد. در این مقاله تلاش شده است تا اسناد و مدارک دولتی / عمومی و برخی از سازوکارهای ملی و

دستگاه‌های حاکمیتی، و شرکت‌ها و مؤسسات وابسته به آن‌ها جزو اسناد و مدارک دولتی / حکومتی هستند. شاید واژه اسناد و مدارک «عمومی»، به جای دولتی، در ایران بهتر بتواند ویژگی این دسته از منابع را نشان دهد. در قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی (۱۴۰۱) آن نیز از واژه «عمومی» برای توصیف این دسته از اطلاعات استفاده شده است. دامنه آن به همان گستردگی است که در تعریف دولت / حکومت ذکر شده است.

از نظر ویلیام کتس (۱۳۹۱، ص. ۴۰۲) نیز سند دولتی هر نشریه‌ای است که با هزینه دولت چاپ شود یا مقامات یک نهاد دولتی آن را منتشر کنند. برای مثال، در ایالات متحده آمریکا مسئولیت انتشار این اسناد بر عهده «اداره چاپ» است، اما برای چاپ بیش از ۷۰ درصد نشریات دولتی، با شرکت‌های خصوصی قرارداد منعقد می‌شود. اکثر این قراردادها به پایین‌ترین و مناسب‌ترین پیشنهاد سپرده می‌شوند.

این نشریات به هر علاقه و سلیقه‌ای توجه دارند: از لوازم آرایش و باغبانی تا دسیسه‌های بین‌المللی و جشن‌های دولتی. در اینجا برای هر کس مطلبی وجود دارد. دولت ایالات متحده آمریکا، اطلاعات خود را از اواسط دهه ۹۰ به صورت رایگان در شبکه جهانی اینترنت عرضه می‌کند. اکنون دسترسی رایگان به تقریباً همه اسناد عمومی آمریکا امکان‌پذیر است. در کنگره صد و چهارم، ۱۹۹۵ (نقل در: کتس (۱۳۹۱)، ص. ۴۰۳) قانونی برای قابل دسترسی کردن اطلاعات دولتی به صورت رایگان در اینترنت تصویب شد. تصمیم‌گیری برای انتشار اطلاعات دولتی در اینترنت به بحث‌های داغی بین کسانی تبدیل شد که معتقدند چنین داده‌هایی باید برای جامعه و نیز شرکت‌هایی که چنین داده‌هایی را از آژانس‌های دولتی برای فروش خریداری می‌کنند رایگان باشد.

انبوه منابع کاغذی را می‌توان به قالب‌های رقمی تبدیل کرد. بر همین اساس، اداره چاپ آمریکا به تولید پایگاه‌های اطلاعاتی رقمی روی آورده است؛ گرچه کماکان قالب چاپی برای عناوین

جهانی برای سازماندهی و دسترسی‌پذیری آن‌ها، با توجه به لایحه فوق، معرفی شود.

### تعریف اسناد و مدارک دولتی

تعریف اسناد و مدارک دولتی / حاکمیتی از این جهت اهمیت دارد که ساختار نظام حکمرانی در کشورها متفاوت است. خود واژه دولت در نظام‌های مبتنی بر تفکیک قوا، بخشی از حاکمیت است که مثلاً در ایران قوه مجریه نامیده می‌شود. برای دولت در انگلیسی اغلب از واژه government استفاده می‌شود که در واژه‌نامه‌های فارسی اغلب حکومت، سلطنت، نظام، رژیم، هیئت دولت، و هیئت حاکمه نیز ترجمه شده است. در این صورت می‌توان آن را کل یک ساختار حکومتی تلقی کرد که سازمان آن در کشورهای مختلف فرق دارد. با این که دولت در برخی از کشورها به بخش خاصی از حاکمیت با وظیفه اصلی مدیریت اجرایی اطلاق می‌شود اما بودجه سایر دستگاه‌ها نیز اغلب از طریق دولت تخصیص می‌یابد. در واقع، همه دستگاه‌ها با بودجه عمومی را می‌توان جزو سازمان یا ساختاری تلقی کرد که حاکمیت / دولت نام دارد. مثلاً شهرداری در ساختار حکمرانی ایران بخشی از ساختار دولت نیست اما قسمتی از همان ساختار حاکمیتی است که دولت و نیز شهرداری از آن انتزاع شده است. در عمل، دولت‌ها یا حاکمیت‌ها نه تنها بخشی از وظایف خود را تفکیک می‌کنند بلکه ممکن است مدیریت این بخش از وظایف را به نهادهای دیگری مثل شهرداری یا بخش‌های خصوصی واگذار کنند.

ویژگی اصلی و فراگیر همه آن‌ها در تعریف اسناد و مدارک دولتی این است که جزو مراکز عمومی هستند یا از بودجه عمومی تغذیه می‌کنند. بر همین اساس، سند یا مدرک دولتی (فارغ از نوع حکومت)، در تعریفی عام و فراگیر، هر سند یا مدرکی است که هزینه تولید یا انتشار آن‌ها از محل بودجه عمومی تأمین می‌شود. در این صورت، همه سندها و مدارک وابسته به دولت، قوه قضائیه، قوه مقننه، قوای نظامی، شهرداری‌ها، و دیگر

مجلس یا نهادها و توافقات قانونی دیگر رسمیت می‌یابد. مثلاً در ایران بر اساس قانون مصوب مجلس، همه نویسندگان و ناشران موظف‌اند نسخه‌ای از کتاب خود را برای کتابخانه ملی ارسال کنند تا منابع مکتوب کشور حفظ، نگهداری و دسترس‌پذیر شود. وظایف برخی از کتابخانه‌های واسپاری موضوعی / سازمانی / جهانی / منطقه‌ای یا ترکیبی از آن‌ها و سایر اهداف و وظایف است. مثلاً سازمان ملل متحد نسخه‌ای از همه انتشارات خود را به کتابخانه‌های واسپاری در کشورهای مختلف عضو ارسال می‌کند. دانشگاه تهران و شیراز از جمله کتابخانه‌های واسپاری سازمان ملل در ایران هستند. سازمان فائو وزارت کشاورزی را به‌عنوان نهاد واسپاری خود در ایران انتخاب کرده است. در واقع، این نهادها نماینده آن کشور در نگهداری و اطلاع‌رسانی رایگان اسناد سازمان ملل / فائو یا دیگر بخش‌های مربوطه هستند. قابل توجه است که هزینه این منابع باارزش از محل حق عضویت کشورها در سازمان‌های جهانی پیش‌پرداخت شده است. متأسفانه ناآگاهی مدیران از اهداف ملی و سازمانی سبب شده است تا از این منابع استفاده شایسته‌ای نشود. بسیاری از آن‌ها بی‌استفاده یا حتی از بین می‌روند (محسنی، ۱۳۹۴).

راه‌اندازی کتابخانه‌های واسپاری و سازوکارهای سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات آن‌ها، یکی از روش‌های آزمایش شده و کم‌هزینه، اما باارزش برای مدیریت اطلاعات و دانش در سازمان‌های بزرگ و ملی است. برای مثال، کتابخانه و مرکز اسناد سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی بر اساس تصمیمی در رامسر (۱۳۵۱/۵/۱۱) بنیان نهاده شد. بر اساس این مصوبه قرار شد در همه وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی یک مرکز اسناد فنی و تخصصی دایر شود (سند شماره ۱). تعریف، اهداف و پیشینه این مراکز کاملاً مشخص بوده است اما توضیح آن از حوزه موضوعی این مقاله خارج است. در اجرای همین مصوبه بود که ساختمان ۴ طبقه بزرگی زیر نظر وزارت مسکن در ولنجک تهران تأسیس شد. این ساختمان اکنون محل استقرار ستاد مرکزی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی است. مستندات مختلف (از جمله

مشهور و عمومی حفظ شده است. این گرایش اکنون جهانی شده است. برای مثال سازمان پیمان آتلانتیک شمالی در بلژیک، مستندات تقریباً ۴۵۰۰۰ مقاله را در پایگاه اطلاعاتی NATO-PCO منتشر می‌کند. از سال ۱۹۷۳ مقالات هر سال منتشر می‌شوند (همانجا).

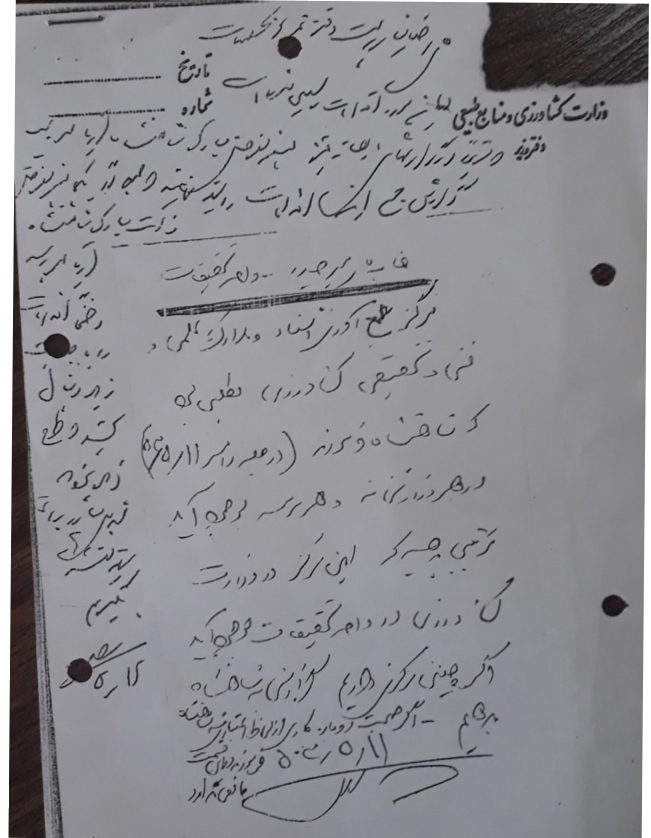
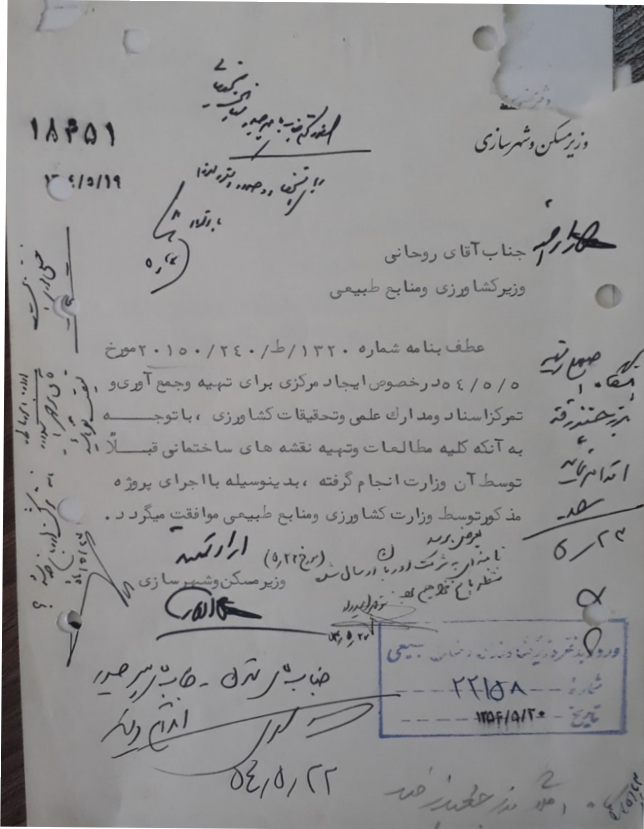
رقمی‌سازی اسناد و مدارک دولتی و سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن آن‌ها برای عموم، یکی از اقدامات مهمی است که در قوانین کشورهای مختلف، دولت‌ها و نهادهای عمومی عهده‌دار آن هستند. در ایران، مؤسسات مشمول قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن (۱۴۰۱) موظف‌اند به تدریج و طی سه سال، ذخایر اطلاعاتی خود را به قالب رقمی تبدیل کنند و با رعایت قوانین و مقررات مربوط در دسترس کاربران در سطوح مختلف قرار دهند.

### کتابخانه‌های واسپاری یا آرشیو سازمانی

تأسیس کتابخانه‌های واسپاری، یکی از روش‌های مرسوم جهانی برای نگهداری، ذخیره و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات سازمانی و ملی است. به این کتابخانه‌ها گاهی آرشیو سازمانی نیز می‌گویند. کتابخانه‌های واسپاری با هزینه دولت و بر اساس قوانین و مقررات ملی یا سازمانی تأسیس می‌شوند تا دسترسی به اهدافی که ممکن است جهانی، ملی، منطقه‌ای / محلی، موضوعی، یا سازمانی باشد را تضمین کنند. تهیه، نگهداری، حفاظت، سازماندهی، دسترسی و ارائه خدمات رایگان از جمله این اهداف است. در چند دهه اخیر، برای تسهیل دسترسی رایگان جامعه و کارشناسان به اطلاعات، تولید انواع پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نیز به سازوکارهای سنتی اضافه شده است. واژه واسپاری معادل کلمه انگلیسی Depository است که در فارسی سپرده، سپردن گاه، محل سپردن، و محل نگهداری معنا می‌شود. یعنی به محلی، در این جا کتابخانه، اشاره دارد که افراد، سازمان‌ها یا مخاطبان دیگر موظف‌اند نسخه‌ای از اطلاعات تولید شده خود را به آنجا ارسال کنند. این وظیفه اغلب بر پایه قوانین مصوب

نشانه برنامه‌ریزی فنی، تخصصی و گسترده در بالاترین سطح کشور برای استقرار همه اسناد و مدارک فنی و تخصصی مرتبط با حوزه کشاورزی در کشور در این مرکز است. در این نامه، بر تاسیس نهادهای مشابه در دیگر وزارتخانه‌ها و موسسات نیز تأکید شده است.

سند شماره ۲) نشان می‌دهد که کل این ساختمان برای استقرار مرکز اسناد و اطلاعات کشاورزی و منابع طبیعی طراحی شده بود. هم‌اکنون نمادواره<sup>۱</sup> مرکز اسناد و اطلاعات کشاورزی و منابع طبیعی بر روی دیوار این ساختمان حک شده است (تصویر شماره ۱) که



سند شماره ۲. تأییدیه تاسیس ساختمانی مستقل برای استقرار مرکز اسناد و اطلاعات کشاورزی و منابع طبیعی

سند شماره ۱. مصوبه تاسیس یک مرکز اسناد در هر وزارتخانه کشور



تصویر ۱. نمادواره مرکز اسناد و اطلاعات کشاورزی و منابع طبیعی حک شده بر روی دیوار ساختمان سازمان

از همه اسناد و مدارک «مهم و حساس»، نسخه‌ای را برای عموم مردم حفظ و نگهداری کنند.

کتابخانه‌های واسپاری آمریکا، انتشارات چاپی را از «اداره سرپرستی اسناد» رایگان دریافت می‌کنند. در هر یک از ۵۰ ایالت، یک یا چند کتابخانه واسپاری وجود دارد که همه انتشارات دولتی طبقه‌بندی نشده را دریافت می‌کنند. محدود کتابخانه‌های دیگر همه اسناد دولتی (حدود ۵۴ درصد از مطالبی چاپی) را دریافت می‌کنند. تقریباً ۶۶ درصد کتابخانه‌های واسپاری، دانشگاهی‌اند در حالی که کتابخانه‌های عمومی تنها مسئولیت ۲۰ درصد از کتابخانه‌های واسپاری را بر عهده دارند. باقی‌مانده (کم‌تر از ۱۴ درصد) کتابخانه‌های فدرال، نهادهای ایالتی، نهادهای حقوقی، پزشکی و کتابخانه‌های خصوصی است.

مشکل اساسی همه این کتابخانه‌ها (به جز کتابخانه‌های واسپاری بسیار بزرگ) حجم زیاد مطالب است. از بخش اعظم این اطلاعات استفاده محدودی می‌شود و بقیه مدارک نیز آمار و ارقام و داده‌های خامی هستند که در تحقیق و پژوهش قابل استفاده هستند و هدف، بیشتر نگهداری آن‌ها است تا چیزی دیگر. البته با تبدیل این اسناد و مدارک به قالب رقمی، مشکل حجم زیاد اطلاعات و مجموعه‌سازی برای اکثر این اسناد (اگرچه همه آن‌ها) حل خواهد شد (کتس، ۱۳۹۱، ص. ۴۰۷). با وجود این همه کتابخانه‌های واسپاری در آمریکا، سه کتابخانه ملی بزرگ در آمریکا وجود دارد که واسپاری در سطح کلان را برعهده دارند: (۱) کتابخانه کنگره آمریکا (۲) کتابخانه ملی پزشکی و (۳) کتابخانه ملی کشاورزی. این کتابخانه‌ها علاوه بر وظیفه واسپاری، در حوزه تهیه، سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات نیز اهداف ملی و جهانی مهمی را برعهده دارند.

#### قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و مدیریت اطلاعات دولتی / عمومی؛ یک پیشنهاد

در بخش‌های پیش اشاره شد که روح قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات تأکید بر این وظیفه قانونی است که اسناد و

در حال حاضر محققان و نهادهای وابسته به سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی موظف‌اند نسخه‌ای از گزارش‌های پژوهشی و برخی از اسناد و مدارک خود را به مرکز اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات کشاورزی سازمان ارسال کنند که نوعی کتابخانه و وظیفه واسپاری است. الکترونیکی شدن تولید و مصرف محتوا باعث شده است تا متناسب با آن، برخی از سازوکارهای واسپاری نیز تغییر کند.

در هر حال، به دلیل منحصر بفرد بودن برخی از نسخه‌ها و ارزش و اهمیت مدیریت اطلاعات و دانش در سازمان‌ها و کشور، باید تضمین نگهداری، حفاظت، سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن همه انواع محتواهای علمی را در نظر داشت. اصل و اساس تأسیس کتابخانه‌های واسپاری در دنیا و ایران نگهداری و حفاظت از اطلاعات برای استفاده آتی است. به همین دلیل، هرگونه هزینه‌ای در این زمینه نوعی سرمایه‌گذاری است و نباید به هر بهانه‌ای در تقویت این بخش از کارکرد کتابخانه‌ها، چه در اجرای قوانین و مقررات و چه در اهداف حرفه‌ای، کوتاهی شود. تصویب قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن را باید تأکیدی بر همین وظیفه قانونی و اهمیت آن دانست. یکی از بهترین روش‌ها و ابزارها برای تضمین اجرای این قانون و کاهش ناهنجاری‌های موجود در مدیریت کشور و توسعه آن‌ها، ایجاد کتابخانه‌ها و پایگاه‌های واسپاری است.

کتابخانه‌های واسپاری آمریکا یکی از بهترین الگوهای موجود در دنیا است. برای مثال حدود ۱۴۰۰ کتابخانه واسپاری در ایالات متحده و حداقل یک کتابخانه در هر منطقه اعضای کنگره وجود دارد. هدف این است که در مراکزی در سراسر کشور، نسخه‌ای از تقریباً همه دوره‌های کامل اسناد دولتی وجود داشته باشد. در نظامی متمرکز، باید همه منابع واسپاری تعریف شده باشند. یعنی تنها گزیده‌ای از منابع اطلاعات دولتی گردآوری نشود. با راه‌اندازی شبکه، این ضرورت به سرعت در حال شکل‌گیری است. مشکلی که تاکنون وجود داشته است، فقدان اسناد دولتی قدیمی است. راهی جری این نیست که به همه نهادها تأکید شود که

را به تدریج طی سه سال به قالب رقمی تبدیل و با رعایت قوانین و مقررات مربوط، در دسترس کاربران در سطوح مختلف قرار دهند. به عبارت دیگر، اکنون مؤسسات باید صرفاً در حال انتشار اطلاعات روزآمد و جدید خود در وبگاه باشند که حجم آن با توجه به تولید الکترونیکی منابع زیاد نیست. ارزش افزوده ناشی از تولید روزآمد و شفاف اطلاعات، به ویژه با هدف جلوگیری از پنهان کاری، تخلف، دوباره کاری، و استفاده از دانش، اطلاعات و تجربه‌های زیسته، آنقدر زیاد است که دولت و نهاد قانونگذار چنین لایحه‌ای را تصویب کرده است. به همین دلیل، ضرورت داشت تا آیین‌نامه اجرایی آن به نحوی تدوین و اصلاح شود که بعد از این مدت طولانی اجرا شده باشد. در حالی که شواهد و گزارش‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از مؤسسات و کارکنان آن‌ها هنوز از چنین قانونی اطلاع کافی ندارند، چه رسد به کم و کیف اجرای آن.

شاید یکی از مهم‌ترین ضعف‌های این قانون و آیین‌نامه اجرایی آن این است که فرایندها و سازوکارهای نهادی آن بر اساس تجربه‌های موجود جهانی تعریف نشده است. زیرا اجرای این وظیفه مهم به مجموعه‌ای از سازوکارهای نهادی نیازمند است که مهم‌ترین آن ایجاد و تقویت کتابخانه یا مرکز اطلاعات و تولید انواع پایگاه اطلاعاتی / واسپاری مرتبط با آن‌هاست. این نیازمندی اشاره شده، بر اساس تجربه‌های زیسته ملی و جهانی و مستندات و دانش مکتوب در حوزه اطلاعات و اطلاع‌رسانی است. نمونه برجسته آن انواع کتابخانه‌های واسپاری با نام‌های مختلف، در کشورهای گوناگون و نیز نهادهای مهم ملی و جهانی است. باید به این نکته اشاره کرد که در نام بیشتر کتابخانه‌های واسپاری، کلمه واسپاری ذکر نمی‌شود. بلکه اغلب یکی از وظایف معمول کتابخانه‌ها در کنار سایر وظایف تخصصی آن‌ها است که در ایران به آن توجه نمی‌شود. اما با تصویب قانون شفافیت یا انتشار دسترسی آزاد به اطلاعات، بهتر است وظیفه واسپاری، ساماندهی و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات و محتوای مرتبط با قانون در اهداف و وظایف همه کتابخانه‌های کشور نیز درج شود. بدین ترتیب،

مدارک دولتی / عمومی متعلق به همه ملت است و شفافیت اطلاعاتی نقشی مهم در کاهش برخی از ناهنجاری‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دارد. یکی از مهم‌ترین بندهای قانون این است که مؤسسات مشمول قانون موظف‌اند ذخایر اطلاعاتی خود را به تدریج و طی سه سال به قالب رقمی تبدیل و با رعایت قوانین و مقررات مربوط در دسترس کاربران در سطوح مختلف قرار دهند (ماده ۲). اما بلافاصله در ماده ۳ همین آیین‌نامه اجرایی قید شده است: «مؤسسات مشمول قانون موظفند عناوین اطلاعات عمومی و غیرطبقه‌بندی شده خود و شیوه دسترسی به آن‌ها را در درگاه خود قرار دهند». پس از تکمیل و ارسال کاربرگ به مؤسسه، شماره پیگیری در اختیار متقاضی قرار می‌گیرد تا از وضعیت درخواست خود مطلع شود. برای تأکید بر تعارض بین ماده ۲ و ۳ کافی است واژه «ذخایر اطلاعاتی» در ماده ۲ را با «عناوین اطلاعات» در ماده ۳ مقایسه کنید. انتظار این است که بر اساس ماده ۲ «متن کامل» همه اطلاعات دولتی / عمومی در وبگاه هر نهاد / سازمان منتشر شود. اما کلمه عنوان در بند ۳ نشان می‌دهد که قانون‌گذار راه فرار را برای عدم انتشار متن کامل و تفسیر مخالف آن را برای مدیران و کارکنان باز گذاشته است. تبصره ماده ۳ را هم می‌تواند به این شکل تفسیر کنند که همه اینها منوط به تکمیل و ارسال کاربرگ الکترونیکی است. همچنین، نسخه قابل چاپ همین کاربرگ نیز قابل تفسیر است و می‌توان آن را به چاپ و امضای کاربر منوط دانست! قانونگذار بهتر است بر اساس بند ۲ تأکید کند که مؤسسات موظف‌اند سازوکاری را اتخاذ کنند که متن کامل و الکترونیکی مدارک و محتوای دولتی در وبگاه آن‌ها منتشر شود طوری که موتورهای کاوش نیز بتوانند آن را نمایه کرده و مشاهده‌پذیر باشند. زیرا همین محتواها می‌توانند به شکلی در وبگاه‌ها منتشر شود که به سهولت قابل جستجو و استفاده نباشد. در واقع، از زمان تصویب این قانون در سال ۱۴۰۱ تاکنون باید متن کامل همه اطلاعات دولتی / عمومی در وبگاه آن‌ها منتشر شده باشد. زیرا بر اساس ماده ۲ قرار بود همه مؤسسات ترتیبی اتخاذ کنند که همه ذخایر اطلاعاتی خود

بر برخی از نهادهای ملی، هر سازمان و نهاد عمومی وظیفه قانونی دارد که هر سند و مدرک عمومی را در سریع‌ترین زمان ممکن در اختیار شهروندان قرار دهد. طبیعتاً اجرای چنین وظیفه‌ای نیازمند تدوین و اجرای مجموعه‌ای از ساختارها و سازوکارهایی است که ضامن اجرای دقیق، سریع و تا حد ممکن، کم‌هزینه آن باشد. این سازوکارها را بر اساس تجربه‌های ملی و جهانی می‌توان به شکل زیر پیشنهاد کرد:

- ۱) تأسیس یک کتابخانه واسپاری در هر نهاد مستقل و یک کتابخانه مرکزی در سازمان مادر. هر کدام از این کتابخانه‌های فرعی وظیفه جمع‌آوری، نگهداری، سازماندهی، حفاظت و دسترس‌پذیر کردن انواع اطلاعات موضوع قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن (۱۴۰۱) را بر عهده دارند. کتابخانه مرکزی نیز وظیفه برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، نظارت و مدیریت نهادهای فرعی را بر عهده دارد. با توجه به رقمی شدن بسیاری از اسناد و فرایندها می‌توان برخی از وظایف را بین نهادها توزیع کرد اما در عین حال، نتیجه نهایی به صورت یک پایگاه مشترک باشد؛
- ۲) تولید انواع آیین‌نامه‌ها و قوانین و مقررات مرتبط با قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن؛
- ۳) تهیه، نگهداری، سازماندهی، و دسترس‌پذیر کردن اطلاعات موضوع قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات؛
- ۴) رقمی‌سازی منابع چاپی جدید و قدیمی. جدای از اسناد و مدارک قدیمی، بسیاری از منابع با ارزش جدید نیز چاپی است و باید در آیین‌نامه‌های اجرایی بر تولید رقمی اسناد و مدارک جدید نیز تأکید ویژه شود؛
- ۵) آموزش کارکنان و فرهنگ‌سازی در زمینه اجرای قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات؛
- ۶) حفاظت و نگهداری از اسناد و مدارک اداری برای اهداف مطالعاتی و پژوهشی و نیز ارتباط با سازمان اسناد و کتابخانه ملی؛
- ۷) تولید انواع آمارنامه‌ها، تحلیل‌ها و گزارش‌های آماری،

سازوکار نهادی آن پیش‌بینی شده است و با کمترین هزینه ممکن از تجربه کتابداران و متخصصان اطلاعات کشور برای اجرای این قانون مهم، در کنار سایر اهداف سازمانی، استفاده می‌شود. در ادامه با تأکید بر برخی از ساختارهای آموزشی و پژوهشی موجود، از جمله سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تلاش می‌شود مهم‌ترین اهداف و وظایف مرتبط با این قانون پیشنهاد شود.

یکی از ویژگی‌های بسیار برجسته اسناد و مدارک دولتی یا عمومی، تنوع آن‌ها از نظر شکل، موضوع، جغرافیا، اهداف، و غیره است. این اسناد را به شکل‌های مختلف دیگر هم می‌توان دسته‌بندی کرد که مهم‌ترین آن بر اساس ساختار حاکمیت در هر کشور است. بر این اساس، آن‌ها را می‌توان به اسناد وابسته به قوه قضایی، قوه مقننه و قوه مجریه یا دولت تقسیم کرد. هر کدام از این اسناد و مدارک را می‌توان به شکل‌های دیگری نیز دسته‌بندی کرد. برای مثال، آن‌ها را می‌توان به دو دسته بزرگ‌تر تقسیم کرد: ۱) اسناد و مدارک مرسوم مثل کتاب، مقاله، انواع گزارش‌های پژوهشی و مطالعاتی، پایان‌نامه، آمارنامه‌ها، سالنامه‌ها، و غیره که اغلب کاربرد مطالعاتی و پژوهشی نیز دارند؛ ۲) اسناد و مدارک اداری و قانونی که عمدتاً به مکاتبات مدیران و کارکنان مربوط است. این بخش از اسناد و مدارک نیز ارزش بالایی دارند و قوانینی نیز برای نگهداری و حفاظت از آن‌ها وجود دارد. برای مثال، از جمله اهداف و وظایف سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، حفاظت، نگهداری و دسترس‌پذیر کردن همین بخش از اطلاعات است. وظیفه دسترس‌پذیر کردن پایان‌نامه‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی را پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران بر عهده دارد. به عبارت دیگر، گسترده‌گی و تنوع شکلی، موضوعی و کارکردی سبب شده تا نهادهای مختلفی برای وظایف ملی مرتبط با تهیه، حفظ، نگهداری، سازماندهی و دسترس‌پذیر کردن آن‌ها تأسیس شود. با این حال، قوانین مختلف مرتبط با این حوزه، به‌ویژه قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن، حاکی از آن است که علاوه



به‌ویژه قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات یا شفافیت اطلاعاتی، مقایسه شود.

### منابع

حق شناس، علی محمد؛ سامعی، حسین؛ انتخابی، نرگس (۱۳۸۶). فرهنگ معاصر هزاره: انگلیسی - فارسی. تهران، فرهنگ معاصر.

قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات. بازیابی ۱- آبان ۱۴۰۱ از:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/780303>

کتس، ویلیام (۱۳۹۱). نشر و اطلاع‌رسانی، ترجمه آیدین آذری، محسن عزیزی و حمید محسنی. تهران: کتابدار.

محسنی، حمید (۱۳۹۴). نشر و اطلاع‌رسانی، تهران: کتابدار.

کتابشناسی و چکیده‌نامه، اختصاص کلیدواژه‌ها و برجسب‌های توصیفگر منابع، داده‌کاوی، تولید انواع پایگاه‌های فرعی، گزارش‌های توصیفی و تحلیلی، و غیره؛

۸) مدیریت محتوای همایش‌ها، آموزش‌ها، پژوهش‌ها و سایر رویدادهای سازمانی به‌صورت الکترونیکی و دسترس‌پذیر کردن محتوای آن‌ها؛

۹) مدیریت محتوای وبگاه هر نهاد/ مرکز/ سازمان/ رویداد؛

۱۰) تسهیل مشاهده‌پذیری محتوای الکترونیکی نهاد مربوطه در موتورهای کاوش با توجه به اهداف و وظایف سازمانی؛

۱۱) ارائه سایر خدمات اطلاعاتی مرتبط با اهداف و وظایف سازمان؛

۱۲) پیش‌بینی نحوه ارتباط هر نهاد/ مرکز/ سازمان با اهداف/ وظایف/ و نهادهایی چون کتابخانه ملی و سازمان اسناد، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی، پایگاه‌های استنادی جهان اسلام (آی‌اس‌آی) و غیره؛

۱۳) قابلیت انتقال داده‌ها و اطلاعات هر نهاد/ سازمان به پایگاه‌های دیگر و میان‌کنش‌پذیری سامانه‌های مورد استفاده با کل سازمان و نهادهای ملی دیگر و نیز با انواع نظام‌های استاندارد اطلاعات در سطح جهانی مثل موتورهای کاوش.

به این فهرست می‌توان موارد دیگری را نیز افزود اما اهمیت طراحی نهاد، ساختار و سازوکار در خود مراکز/ نهادها/ سازمان‌های مستقل نیز به اندازه خود قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آیین‌نامه اجرایی آن اهمیت دارد. تجربه‌های جهانی نشان می‌دهد که کتابخانه یا مرکز اطلاعات با انواع تجربه‌ها و سنت‌های مکتوب و آزمایش‌شده ملی و جهانی بهترین پیشنهاد ممکن است؛ البته با ملاحظه تغییرات انقلابی در جهان اطلاعات و ارتباطات، و اهداف و وظایفی که در بالا به آن‌ها اشاره شد.

توصیه می‌شود تا ساختار و قوانین مرتبط با کتابخانه‌های واسپاری و مدیریت اسناد و مدارک دولتی/ عمومی در ایران، آمریکا، اروپا و دیگر کشورها دقیق‌تر مطالعه شده و با حقوق مالکیت فکری و قوانین و مقررات دسترسی به اطلاعات عمومی،

## **Government documents and information specialists; With emphasis on information transparency law in Iran**

**Hamid Mohseni**

*Faculty member of the Imam Khomeini Higher Education Center (IHEC), Agricultural Research, Education and Extension Organization (TAT), Karaj, Iran. Email:nashreketabdar@gmail.com*

### **Abstract**

Information concealment is one of the most important reasons for the occurrence of incorrect economic, social, political and cultural phenomena in Iran. Its opposite is information transparency or free access to data and information, which is an efficient mechanism to reduce some anomalies. Both secrecy and transparency depend on the quality of access to information. The best mechanisms to reduce errors and increase the use of successful experiences are the organization of government records, and access to information. The quality of decision-making depends on information. The approval of the bill on information transparency and free access to government information by Iran's Parliament can be considered as a reaction to reduce economic, political, social and cultural anomalies, as well as emphasizing development based on transparency and justice. I am going to introduce government/ public documents and some mechanisms to organize information and make them accessible; Depository library and information center and its goals and duties according to "the Law of Publication and Free Access to information" is another topic. It is recommended that the task of depository, information organization and services related to this law should be included in the executive regulations and the goals and duties of all libraries in Iran.

**Keywords:** government documents, depository libraries, organizational archive, information center, information specialists.